

pravo duhovno središče slovenskega naroda. Umetnost, ki je tesno zvezana s kulturnim razvojem, se prebudi prav tako v srednjem veku, v času poznogotskega idealizma, Valvazor in njegov krog ustvarijo novo ozračje, še bolj napreduje umetnostno oblikovanje v času baroka, zlasti v 18. stoletju. Tedaj se že pojavi vrsta slovenskih imen in Ljubljana je že tedaj umetnostno središče, ki ne prejema samo, marveč tudi daje. Vrh v umetnostnem razvoju pa sovpada s kulturnim in ta je po svetovni vojski v okviru narodne države. Magistrale knjige je sklepno poglavje, kjer pisatelj strne misli o našem mestu, o njegovi povezanosti z narodom in njegovi lepoti.

Fotografije so odlično delo naših fotoamaterjev, izbrane z okusom in smislom. Oprema inž. arh. Kobeta priča o velikem okusu in temeljnem znanju. Tudi naslovna risba, vzeta po naslovnem listu Dizmove kronike, bi delala čast marsikateremu poklicnemu risarju — umetniku. Dr. S. M.

Mile Budak: Rascvjetana trešnja. Roman iz suvremenog života. Izredna izdaja Matice Hrvatske (Suvremena knjižnica). Str. 1085. Zagreb 1939.

M. Budak ni samo najplodovitejši hrvatski romanopisec zadnjih desetih let, marveč se je z nekaterimi svojimi novelami in zlasti še z monumentalnim kmečkim romanom »Ognjište« (1938) uvrstil med najboljše hrvatske pisatelje sploh. Z »Ognjištem« si je avtor na mah osvojil nedeljeno priznanje vse literarne kritike in publike, kar se nam ne zdi nič čudnega, saj je v tem delu Budak tako rekoč samega sebe prekosal.¹ Je pa »Ognjište« v resnici vrhunec njegovega dosedanjega literarnega ustvarjanja, ki ga bo težko še kedaj dosegel, presešel pa najbrž nikdar ne. Ta roman je nastal v naponu izredne, skoraj ekstatične inspiracije, kakršna je tudi pri največjih umetnikih redka; napisan je bil na dušek z vročično naglico v najsrečnejšem trenutku popolne dozorelosti, kakor sočna rdečerumena breskev, utrgana v rosnem jutru.² Zato pa deluje na bralca tako sveže in neposredno, tako opojno in mogočno, obenem pa avtorja izpostavlja nevarnosti, da se bo odslej vrednost vsakega njegovega dela vzporejala z »Ognjištem« in se ob njem tudi ocenjevala. In tako se je zares zgodilo, da sta bila njegova romana »Direktor Križanić« (1938) in »Rascvjetana trešnja« (1939), ki sta bila deloma napisana sicer pred izidom »Ognjišta«, izšla sta pa za njim, sprejeta mnogo bolj hladno. Bolje je bila ocenjena zbirka novel »Na Veliki petak« (1939) in najnovejši roman »San o sreči« (1940).

»Rascvjetana trešnja« obsega prav tako štiri knjige kakor »Ognjište«, ima pa celo 255 strani več: »Ognjište« je imelo 830 str., »Rascvjetana trešnja« pa 1085. Zato pa je v njej dostikrat čutiti patetično razvlečenost in ponavljanje ter bi se brez vsake škode lahko izpustile cele strani, kar se pri izpljenem in kondenziranem romanu ne bi smelo zgoditi. Prav tako neprijetno občutimo nekoliko prenegel in prisiljen konec, kar je bilo opaziti že pri »Ognjištu«. Množica perečih problemov in pogum, s katerim se jih je Budak

¹ Glej oceno v »Slovincu« 12. oktobra 1938.

² Prim. Budakovo izpoved v radijskem razgovoru, kjer pravi, da je pisal po 10—15 ur na dan in ves roman dovršil v 43 dneh (»Jutarnji list« 4. oktobra 1938). Glej poročilo tudi v »DiS« 1939, str. 116—117.

lotil, razodeva tudi v »R. t.« močnega avtorja in njegovo veliko literarno rutino (vrhunec v 65, 66 in 67 poglavju 4. knjige) — kot celota pa je premalo homogeno, v kompoziciji in v slogu ohlapno, v karakterizaciji oseb pa nekam medlo in neizrazito. Ta heterogenost ima svoje vzroke že v samem nastanku »R. t.«, ki ni zrasla iz enotne korenine, marveč je avtor v njej strnil romana »Raspeče« (1931) in »Na ponorima« (1932), katerima je hotel napisati samo sklepni tretji del. Ker pa je bilo »Raspeče« kmalu po izidu prepovedano, knjiga »Na ponorima« pa je tudi že razprodana, se je Budak odločil, da prvotno zamisel trilogije spremeni in predela. Tako je nastala tetralogija pod enotnim simboličnim naslovom »R. t.«. Če sem pisatelja prav razumel, bi sodil, da mu »Razcvetena črešnja« pomeni vzvišeno, večnostno in božansko perspektivo, s katere skuša gledati ljudi in življenje v tem svojem romanu in o kateri pravi, da je edino za takšno gledanje in pojmovanje vredno pisati (1, 6).

Ne glede na uspeh in motive takšnega ravnanja, ki bi bilo zanimivo za razpravo o psihologiji umetniškega ustvarjanja, nikakor ne odobravam spreminjanja, prenavljanja in popravljanja že izdanih literarnih del, kar je prišlo zadnja leta tudi pri nekaterih naših književnikih v navado (Pregelj). Vsako književno delo, ki ga dá umetnik iz rok in ga pošlje v svet, mora biti dozorelo, zaokroženo in zmožno samostojnega življenja. Kdaj je še kateri kipar popravil ali spreminjal svoje kipe, postavljene po javnih trgih ali pa v zasebnih stanovanjih? Nič ne velja izgovor, češ da pri kamnu, bronu ali lesu niso mogoče take predelave kakor na papirju, ker gre le za to, da mora vsaka umetnina nositi v sebi izraz t e d a n j e g a umetnikovega gledanja na svet in življenje, obenem pa tudi pečat časa, razmer in nagibov, iz katerih je zrasla in katerih ne sme nihče pozneje kakor koli retuširati. »Riječ i tane (svinčenka) se ne vračaja! Učinjeno, učinjeno!« je v »Ognjištu« Budak sam izvrstno povedal (3, str. 167).

»Rascvjetana trešnja« je dokumentarna, toda tako temna in do obupnosti žalostna podoba razuzdanosti in strahotnega nereda sodobne družbe, da človeka ob njej resnično zabolí. Pisatelj ne izbira besed, ker tudi življenje nič ne izbira. Res je sicer, da Budak dostikrat nekoliko karikira ljudi in razmere, ker se mu zdi karikatura še najbolj natančna slika, ni pa mogoče reči, da je ta spačena podoba zlagana. Pisatelj celo pravi na Zlatina usta, da je podal le b l e d o sliko resnice, ker človeška govorica nima dovolj krepkih izrazov in človeški možgani ne dovolj ostrega opazovanja, da bi zmogli popolnoma zvesto podobo v njenih izvirnih barvah (4, 147). Budak je marsikje pisal z resničnim ogorčenjem in neusmiljeno obračunava z vso podlostjo, surovostjo in razuzdanostjo, z nedopovedljivo korupcijo in zverinstvom v prvih štirih desetletjih XX. stoletja. Prav nič ni njegova krivda, če je v tem pogledu tako spačena podoba krvavih let nove tridesetletne vojske (1914—1944), kot je pred kratkim nekdo pravilno označil ta čas. To je pretresljiva kronika človeške družbe, ki je v blaznem hlastanju po uživanju neverjetno hitro pozabila grozote vojske v letih 1914.—1918. in je zato tudi tako hitro doživela nov polom (1939—...), kakršnega ni doživel morda še noben rod v zgodovini. Nekateri so sicer opominjali na resnobo časov, toda le malo jih je bilo, ki so

v galerijo velikih Budakovih ženskih značajev, med katerimi je na prvem mestu Anera («Ognjište»). Svojevrsten je Zlatin ponos in njena ljubezen, ki požene najgloblje korenine, ko vidi moža v največjem ponižanju in revščini. Ko Zlata spozna, da mož ne more več preživljati družine, vzame ona vso težo in skrb na svoje rame in poslej je vrhovni zakon vsega njenega življenja skrb, da prehrani svojo družino; pred tem elementarnim zakonom se mora vse drugo umakniti. Samo s tega stališča je mogoče razumeti Zlato in njene moralne nazore, ko po mnogih in hudih prestopkih še govori: »Jaz sem svojemu možu storila že mnogo gorja in sramote, toda v svoji duši ga nisem nikoli izdala« (2, 17). Brez pridržka pa moremo občudovati Zlatino veličino v zadnjem delu njene tragedije, ko z neverjetno vdanostjo sprejme nase svoje in Draganovo ponižanje in trpljenje, odpusti vsem preganjalcem in se v trpljenju prečiščena vzdigne v nedosegljivo višino popolne žrtve in odpovedi. Četudi vemo, da je za končno obliko Zlatinega značaja pisatelj porabil nasvet kritika dr. Lj. Marakovića,³ nas to prav nič ne moti.

Da pravilneje presodimo lepoto Zlatine in Draganove duše, se moramo ozreti še na ono strašno družabno močvirje, ki ju je obdajalo, in na vse one podleže, med katerimi so Zlata, Dragan in še nekaj drugih — kljub vsem svojim slabostim — še edini Ljudje (pisano z veliko začetnico). V strupenem okolju sta na prvem mestu Ivica Dujmović in Maks Wetter, ki sta obenem glavna krivca vse tragedije. Dujmović je nadarjen in lep mož, toda pretkan stremuh, ki zataji svoj dom in rod. Ta kreature brez srca in brez poštenja je kakor volkodlak, ki preganja nesrečnega Bojanića od kadetske šole, kjer sta se prvič srečala, se pod plaščem prijateljstva zaje v njegovo družino ter Zlato in njega tako dolgo ponižuje, dokler svoje nenasitne podlosti ne plača z glavo. Zelo podoben problem o usodnem zakonskem trikotniku (Lj. Vukomanović — Ljudmila — Rosenberg) je obdelal Budak v močni noveli »Finale« (izšla v zbirki »Na Veliki petak«), ki se tudi konča z ubojem. Pretresljiva je izpoved Vukomanovića, ki ni ustrelil Rosenberga, da bi branil čast svoje žene Ljudmile, marveč da maščuje in opere čast svojih otrok. »Finale« je strašna obtožba nečloveških mater in njihovih zločinov nad nerojenim življenjem, obenem pa obtožba zanikrne vzgoje, ki iz nje izvira skoraj vse prekletstvo otrok. — Od Dujmovića ni nič boljši M. Wetter, pretkana židovska spaka in parazit, ki na vse strani in na vsa vprašanja v nebesih in na zemlji gleda samo kot dobičkar! Ob Wetterju je Budak radikalno segel v problem židovstva v hrvatskem narodu, ob kapetanu Stefanoviću in ob Ljubici Dujmovićevi, ki sta zelo realistična lika, pa je hotel pokazati na pogubne vplive tujcev, ki se »s brda i dola« zbirajo na Hrvaškem in se košatijo na račun hrv. človeka. Ob vseh teh negativnih tipih, o katerih bi lahko še mnogo slabega napisali, ne da bi jim storili kaj krivice ali pa prišli do dna njihovi hudobiji, je hotel pisatelj poudariti, da preti razkroj in moralna poguba hrvatski vási od narodnih odpadnikov in od slabih meščanov (Dujmović), vsemu hrv. narodu pa od tujcev in od židovstva, ki predstavlja sistem dobičkarstva, laži in nasilja: »Nema strašnije ni bolesti ni nesreće nego li početi živjeti za

³ Prim. »Hrvatska Prosvjeta« 1940, 219 str.

novac i u njemu početi gledati izvor svih zadovoljstava i sreće« (4, 137). Vso gnusobo nenasitnega pohlepa po denarju in oblasti, ki jo denar največkrat po krivici prinaša, je obsodil Budak že v »Direktorju Križaniću«, kjer je pošteno ošvrkal tudi zlagano domoljubje in dobrodelnost. Še nikdar nisem tako začutil ogabnost do hladnega in pretkanega računarstva, ki je čisto topo za vse resnične lepote življenja in gre za svojim slepim ciljem tudi čez mrličje, kakor ravno ob Miceku Križaniću in Maksu Wetterju. Vsaka druga strast se prej ali slej poleže (razen morda pivska) in najde svojo zadovoljitev, pohlep po imetju in oblasti pa ne pozna mejá. Nekdo je hotel zmanjšati vrednost »R. t.« z očitkom, češ da je to političen roman, kakor da politika in njen pomen v javnosti ne bi mogla biti predmet umetniškega oblikovanja kakor vsaka druga manifestacija življenja.

Zanimiva in nekoliko nenavadna oseba v romanu je Ličan Peter Blažević, berač in dobričina, nosilec trezne narodne modrosti o težavah in lepotah življenja. Pisatelj ga je dvignil zelo visoko in mu odmeril izredno pomembno vlogo, ki bi bil za njo potreben bolj enovit in dosleden, pa manj skrivnosten značaj. Blažević v začetku spominja na znamenite ruske »bosjake«, prijetno modruje in uči, zase ničesar ne želi in najde vso srečo v sreči bližnjega (2, 98—99), pozneje pa govori, da zaradi lastnega trpljenja ni imel časa zanimati se za gorje drugih (4, 248)! Verjetno je, da si je z beračenjem nabral nekaj tisočakov, manj verjetna pa je njegova vrnitev na vas, kjer po 50 letih najde svojo nekdanjo izvoljenko in ob njej nov dom. Taka rešitev je za pisateljevo tezo res učinkovita, zdi se pa vendarle precej skonstruirana, »stric Peter« pa bolj sublimiran kot priporočljiv.

V »Ognjištu« je Budak na mojstrski način pokazal, kako vas živi čisto po svoje, ne meneč se za mesto in veliki svet, kako vas nagonsko sovraži in ugonobi vsakega, kdor hoče vanjo zanesti tuje misli in tuj način življenja (Blažić). Valovje velikega sveta tu in tam sicer pljuskuje tudi v vas ter jo za hip vznemiri in skali, toda Budakova vas v »Ognjištu« je še vedno močnejša od vseh tujih vplivov. Precej drugače je ta problem skoraj v istem času obdelal srbski pisatelj zdravnik dr. Dušan Radić, ki v romanu »Selo« (Srpska književna zadruga, 1937, 254 strani) kaže razkroj, kateri iz mesta prihaja v vas. Tudi v »R. t.« je mnogo prelepih in globokih misli o zemlji in o življenju na vasi, kjer gospodari kmet, ki je po avtorjevem mnenju med ljudmi edini pravi Gospod in Človek (zopet pisano z veliko začetnico), čigar življenje je podobno reki, katera se ne da premakniti iz svojega korita. Poleg tega pa je »R. t.« pretresljiv krik po priznanju pogažene človeške svobode in po spoštovanju popljuvanega dostojanstva moža in žene; saj človek slednjič ni nič drugega kot »slika i prilika Božja«! Kljub obupni tragiki tega romana je Budak v bistvu optimist in idealist, ki veruje v pravico in v večno življenje, v zmago plemenitosti nad hudobijo: »Nitko ne želi tako vruće kao ja, da se naša strašna kaljuža oslobodi sve žabokrečine i izloži blagotvornom djelovanju svježega slobodnog zraka« (4, 142).

Joža Gregorič.